

TARİŞ ÜZÜM KURUMU: TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME*

Hakkı Uyar

I. Yeni Model Arayışları

1930'lara gelinceye kadar geçen yıllar Türkiye'de, Türk Devrimi'nin üst yapıda gerçekleşme yılları oldu. Birçok devrimin gerçekleştiği bu yıllarda denen çok partili rejim, yapılan yeniliklerin toplumsal tabanda henüz kabul görmediğini gösteriyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-25) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) denemeleri, rejime muhalefetin ne ölçüde güçlü olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Bunun en belirgin örneği de Mene-men Olayı (23 Aralık 1930) idi.

Halkın hoşnutsuzluğuna yol açan nedenlerden biri de uygulanan ekonomik politikaları. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan ekonomik kararlar, liberal ekonomi politikasına yönelikti. Amaç, II. Meşrutiyet'ten beri, azınlık burjuvazisini tasfiye ederek "milli burjuvazi" yaratmaktı. Yürütülen korumacı politikalar da buna yönelikti. Özel teşebbüsün yapacağı girişimlerle ekonomik kalkınma olmayacağı ve halkın refahının arttırılamayacağı anlaşılmıştı. Atatürk, halkın içinde bulunduğu ekonomik bunalımı Hasan Rıza Soyak'a şöyle anlatıyordu (1): "Bunalıyorum çocuk, büyük bir ızdırap içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde..." Bu da gösteriyordu ki, 1923'ten sonra uygulanan ekonomik politikalar iflas etmişti.

Hem Türk Devrimi'nin toplumsal tabanda henüz kabul görmemesi hem de toplumsal refahı arttırıcı önlemlerin alınamaması, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını yeni arayışlara yöneltti.

Aynı dönem, dünya konjonktüründe önemli değişikliklerin olduğu yıllardı.

Dünya Ekonomik Bunalımı, birçok ülkeyi derinden etkilemişti. Bundan etkilenenler arasında sanayileşmiş ülkelerin yanısıra tarım ekonomisine dayanan ülkeler de vardı. Avrupa'da ise, demokrasi gözden düşmüş, totaliter rejimler birçok ülkede iktidara gelmişti. İtalya, Almanya, İspanya ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde ırkçı-faşist yönetimler bulunuyordu.

CHF iktidarı da, bu dönemde otoriter bir yönetim biçimine yöneldi. Tek Parti yönetimi pekiştirildi. Parti-devlet özdeşliği sağlandı. Rejimin kültürel dayanaklarını sağlamak amacıyla, Halkevleri, Halkodaları, Köy Eğitimliği Örgütü, Köy Enstitüleri kuruldu. Üniversitelerde Devrim Tarihi Dersleri okutulmaya başlandı.

1930'lu yılların başına kadar Türkiye'de uygulanan ekonomik politikalar sanayileşmede önemli bir başarı sağlamamıştı (2). Bu nedenle gereksinim duyulan maddelerin dışarıdan alımı devam ediyordu. Bunun yarattığı sıkıntılar, dünya ekonomik bunalımı ile daha da arttı. Ekonomik bunalım, fiyatların düşmesine yol açtı. Hammaddelerin fiyatları, sanayi ürünlerinin fiyatlarına nazaran daha fazla düştü. Bu durumda, Türkiye gibi hammadde ihraç edip sanayi ürünleri ithal eden ülkeler büyük zararlar gördü. Dışarıdan alımlarını sürdürmeleri için daha fazla hammadde satmaları gerekiyordu. Ancak, fiyatların düşüklüğü ve dünya ekonomik bunalımı nedeniyle ülkelerin korumacı politikalar uygulayarak ithalatı kısımları buna engel oluyordu. 1929-34 yılları arasında ülkelerin içe dönük ekonomi politikaları sonucunda dünya ticaretinde % 66 oranında bir düşme meydana geldi (3).

Bu yıllarda Türkiye ekonomik alanda devletçi bir kalkınma modelini benimsedi. 1931 tarihli CHF Programı'nda devletçilik şöyle tanımlanıyordu (4): "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- Devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır." Yine aynı programda kooperatifçilikle ilgili olarak da "Çiftçimizi kredi ve istihsal kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekamül ettirmek gayedir" (5) deniyordu.

Köylünün refahını arttırmak, ekonomik yatırımlar için kaynak yaratmak amacıyla, devlet ihracatı örgütlemeye büyük önem veriyordu. Böylece köylü, tüccarın elinden, sömürsünden kurtulacak; ürünün düşük fiyatla alınması ve yine düşük fiyatla ihraç edilmesi (tüccarlar arasında rekabet sonucunda) önlenecekti. Dönemin öndegelen aydınları da köylünün tüccar, komisyoncu ve

simsar tarafından sömürülmesinin önlenmesini devletten istiyorlar ve köylüyü sömürenleri "kıravath eşkiyalar" olarak tanımlıyorlardı (6).

II. Üzüm Kurumu'nun Kurulmasına Doğru

1933 yılında Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadi'nin kurulması ile incir üreticileri daha da örgütlü bir hale geldiler. Ancak, aynı dönemde incir üretiminden daha geniş bir üretim alanına sahip olan üzümçüler (7) dağınık olarak küçük kooperatifler kurmuşlardı. Bu kooperatiflerden ikisi ihracatçı özellik taşıyordu. Biri Alaşehir Üzüm Kooperatifinin üye olduğu Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadi, diğeri de Manisa Bağcılar Kooperatifidir (8).

Üzüm üreticilerinin örgütlenemeyişi nedeniyle karşılaşılan durum ve üreticilerin satış kooperatifleri kurmaları için 1933 yılı sonlarında İktisat Vekili Celal Bayar, Başbakanlığa bir rapor sundu (9). Şubat 1934 tarihinde durumu incelemek amacıyla bölgeye gelerek, İzmir, Aydın ve Manisa'da incelemelerde bulundu ve üreticilerle görüştü (10).

Bu çalışmalar devam ederken 1934 yılı Ağustos ayında, İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışı için İzmir'e gelen Başbakan İsmet İnönü, üzüm üretici ve alıcılarının yanısıra, CHF il binasında tüccar ve kooperatifçilerle görüştü. Tüccarların bazıları kooperatif düşüncesi aleyhinde konuşarak, bugünkü sorunları kooperatiflerin çözemeyeceğini belirttiler (11). Aynı zamanda tüccarların "incir meselesi yoktur, piyasa normaldir" demeleri büyük tartışmaları doğurdu. Kooperatifçiler ve üreticiler toplantılar düzenlediler; raporlar, dilekçeler hazırlayarak CHF yetkililerine sundular. Bunu takip eden günlerde, Ekim 1934'de, kooperatifçi Topçuoğlu Nazmi ve tüccar Şerif Remzi Bey arasında karşılıklı olarak suçlamalar başladı. Her iki taraf da birbirini, dış piyasada incir fiyatlarını düşürmekle suçladı. Topçuoğlu Nazmi, bu konuda bazı deliller de ileri sürüyordu (12).

Bu yıllarda ihraç edilen tarım ürünlerinin fiyatlarında gerçekten önemli bir düşme meydana geldi. Örneğin üzüm üreticisinin eline 1928-1934 yılları arasında kg. başına ortalama olarak kaç kuruş geçtiğini gösterir tablo şöyleydi (13):

Yıllar	Üzüm (Kg./Kr.)
1928	6.2
1929	4.7
1930	5.6
1931	8.0
1932	4.8
1933	3.4
1934	3.0

Tablodan da görüleceği üzere dönem içerisindeki iniş-çıkışlara rağmen, özellikle 1932, 1933 ve 1934 yılları fiyat düşüklüklerinin ardarda olduğu yıllardır. 1928 ile 1934 yılları arasında fiyat düşüklüğü % 206 civarındadır. 1931 ile 1934 yılları arasındaki fiyat düşüklüğü ise, % 266 civarındadır. Bu fiyat düşüklüğü üreticinin karşılaştığı güç durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Dünya ekonomik buhranı nedeniyle fiyatların düşmesi "alabes (a la baisse)"** uygulamalarının gittikçe yaygınlaşmasına yol açtı. Üreticilerin örgütsüzlüğü, üreticinin aldığı tarımsal kredilerin vadelerinin ürünün alındığı döneme denk gelmesi nedeniyle ürününü birdenbire piyasaya sürmesi, ihracatçıların üretim yılının rekoltesini daha az tahmin etmiş olmaları nedeniyle alıcılar alivresatışları* bozarak, kendi belirledikleri fiyatları kabul ettirmekteydi (14).

1932 yılındaki fiyat düşüklüğünden sonra devlet geçici önlemler almaya ve üzüm ihracatında yeni örgütlenme arayışlarına yöneldi. 1932-33 ihracat mevsiminde Hükümet, TC Ziraat Bankası'nı Manisa Borsası'ndan üzüm alımı yaparak fiyatların düşmesini önlemekle görevlendirdi. Bu bir ölçüde de olsa fiyatların düşmesini önledi (15).

Alınan bu önlem geçici bir özellik taşıyordu. 1935 yılı kuru üzüm rekoltesinin 80.000 ton olması daha köklü ve acil önlemlerin alınmasını gerekli kıldı. 28 Nisan 1935 tarihinde TBMM'ne sunulan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası da henüz çıkarılmamıştı. Yasa tasarısının "Esbabı mucibe" sinde amaç şöyle açıklanıyordu (16):

"Türk müstahsilinin, yetiştirdiği mahsulleri hakiki değerinden daha düşük bir fiatla ve vaktinden evvel satmasına ve muhtelif sebebler dolayısıyla alivresatışları*** müstahsil ve memleket aleyhine suiistimal edilmesine mani olmağa çalışmaktır."

TARIŞ ÜZÜM KURUMU

203

Bu gerekçe aslında Tariş Üzüm Kurumu Limited Şirketi'nin kuruluş gerekçesi de olmuştur. Çünkü, 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Yasası'nın çıkarılması 1935 yılı sonlarını bulduğu gibi, Yasa'nın Hükümetçe karara bağlanıp uygulamaya konması da 1937 yılı başına kadar sürdü. İşte, Üzüm Kurumu, bu yasayla kurulacak olan kooperatif ve birliklerin işlevini üstlenmiştir. Ancak, üretici bu uzun zaman dilimi çerçevesinde bekleyecek durumda değildi. 1935 ürünü henüz piyasaya çıkmadan, daha Mayıs 1935'de piyasada panik başlamıştı. Bu durumu A. Abidin Öktay şöyle anlatıyor (17):

"Bağ mıntıkası dahilinde mevcut stok malın 60-70 bin çuval tahmin edilmesine karşın bu sene bağlarda doğuş itibarile görülmekte olan fevkalade fazlalık, ellerinde mal bulunan müstahsili büyük bir endişeye düşürmüştü ve bunun neticesi olarak ta piyasaya vasi mikyasta mal arzedilmeğe başlanmıştır.

Yine tekrar edelim ki, daha fazla kazanç emelile piyasanın hararetli devirlerinde ve oldukça müsait fiyatlarla malını satmak fırsatını hiçe sayan müstahsil bugün için herçi bad abad ve yalnız komisyoncusuna, tüccarına (sat) ümidile mal göndermekten çekinmiyecek bir hale gelmiştir. Zaten bundan başka baş vuracak çaresi de yoktur.

Bunun içindir ki, son iki hafta içinde üzüm piyasasında tedrici surette bir kuruşa yakın düşkünlük vardır. İhracatçının bundan evvel mesela oniki kuruşa kadar almağa çalışıp muvaffak olamadığı üzümler bugün için kendisine 10 hatta 9 kuruşa kadar teklif edilmektedir. Piyasaya mal arzı işi bu surette devam ettiği takdirde fiyatların daha pek çok düşeceğine muhakkak nazarile bakılmaktadır."

Gerçekten de üzüm fiyatları gün geçtikçe düşmüş; bu da üreticinin haklı şikayetini beraberinde getirmiştir. Örneğin, Manisalı bir üretici olan Ali Galip gazeteye yazdığı mektupta, "Üzüm fiatlerindeki durumdan dolayı üzümçüler yeis içindedirler. Hükümetin yardım elini bekliyorlar. Zira ancak o bu hastalığın ilacını bulabilir.

Bugünkü fiatler gerek esnafa, gerek bankalara borçlarını ödemek kabiliyetinden müstahsilleri mahrum etmiştir. Ellibeş altmış kuruşa satılan bir üzüm zamanından borçlu olan halk birdenbire beş ile on kuruş arasında malını satarsa borç ödeme kabiliyeti nerede kalır?" (18) demektedir.

III. Tariş Üzüm Kurumu'nun Kurulması

Üreticinin içinde bulunduğu bu güç durumu gözönünde bulunduran Ekonomi Bakanlığı'nın emriyle İş ve Ziraat Bankaları'nca 19 Eylül 1935 tarihinde Tariş Üzüm Kurumu kuruldu (19). Şirketin sermayesi 1.000.000 lira idi. Sermayenin yarısı Ziraat Bankası'nca, diğer yarısı da İş Bankası'nca ödenmişti (20). TARIŞ adı da o yıllarda Tarım Bankası da denilen Ziraat Bankası'nın "Tar" ı ile İş Bankası'nın "İş" inin birleştirilmesinden oluştu. Şirketin direktörlüğüne Sinop milletvekili İsmail Hakkı Veral getirildi. Tariş adını veren de büyük olasılıkla İ. H. Veral'dır. Veral, Celal Bayar tarafından Üzüm Kurumu teşkilatını kurmakla görevlendirildiğinde İktisat Vekaleti'nde İç Ticaret Umum Müdürlüğü görevinde de bulunuyordu (21).

Üzüm Kurumu'nun göreceği işlevler şunlardı (22):

1. Çok kötü durumda olan piyasaya istikrar vermek için Üzüm Kurumu ivedi olarak müdahalede bulunacaktı.
2. Kurum, piyasadaki satın alacağı üzümleri depolayarak ve yepyeni müşteriler bularak satacaktı.
3. Kurum, üzüm piyasasının "nazımı" (düzenleyicisi) olacak, piyasada dalgalanma eğilimi olan günlerde seri müdahale ve alımda bulunarak buna engel olacaktı.

IV. Üzüm Kurumu'nun Çalışmaları

a. İç Piyasa

Kurulduğu tarihten itibaren Üzüm Kurumu, "devlet emri" yle geniş oranda üzüm alımında bulundu (23). Kurumun yanı sıra, piyasadaki İnhisarlar İdaresi de üzüm aldı. 16-30 Eylül 1935 tarihleri arasında İzmir Borsası'ndan İnhisarlar İdaresi 1500 çuval, Üzüm Kurumu ise 6350 çuval (902 ton) üzüm satın aldı (24). İnhisarlar İdaresi'nin piyasaya giriş tarihi 6 Eylül'dü. Ay sonuna kadar 497 ton (3499 çuval) üzüm alarak piyasanın düzelmesinde rol oynadı. Üzüm Kurumu'nun piyasaya giriş tarihi ise 23 Eylül'dü. Yaklaşık bir hafta içinde aldığı üzüm 902 tondur. Mevsim başı olan 15 Ağustos'tan Eylül sonuna kadar İzmir Borsası'nda satılan üzüm miktarı 32.269 tondur (25). Her iki kuruluşun aldığı üzüm miktarı, İzmir Borsası'nda satılan miktarın % 4.3'ü kadardır. Üzüm Kurumu'nun tek başına aldığı miktar ise % 2.8'dir. Bu alımın başlangıçta büyük bir etki yapmayacağı açıktır.

Tariş, hazırlıksız bir şekilde kurulmuştu. Başlangıçta ne deposu ve ne de acentaları vardı. Şirket, İzmir Saman İskelesi'ndeki İş Hanı'nda mütevazı bir büroda güç koşullar altında çalışmaya başladı. Birkaç kişiden oluşan zayıf bir kadrosu bulunuyordu (26). Ancak, buna rağmen İzmir ve Manisa Borsalarında hızlı bir alıma girişti. Ekim ayı sonuna kadar alınan üzüm miktarı İzmir Borsası'nda 21.236 çuvala (3016 ton) ulaştı (27).

Şirket bu alımlarıyla, Ekim ayı sonlarında piyasadaki paniği önledi ve düzenleyicilik rolü yerine getirmiş oldu. Ayrıca üzüm fiyatlarındaki istikrarsızlık bir ölçüde giderildi. Fiyatlarda yavaş da olsa bir yükselme görüldü. Üzümlerin her numarasındaki fiyat artışı 10-40 para arasındaydı (28).

Üzüm Kurumu, üretici ve kooperatiflere ürünlerini satmada yardımcı olmak amacıyla, Ağustos 1936'da İzmir Borsası'nda bir satış bürosu açtı. Kurum, bu satışlardan alacağı masraf ve komisyon miktarını piyasanın çok altında belirlemişti. Piyasada % 3-5 olan komisyon yerine şirket % 1.5 komisyon alacaktı. Çuval başına ardiye ise 5 kuruştı (29).

Şirket, iç piyasada ürün aldığı gibi, yine iç piyasada üzüm tüketimini arttırmak için girişimlerde bulunuyordu. Bu amaçla imal ettirdiği birer kiloluk kutularda kaliteli üzümleri yurdun her yanında satışa sunmayı hedefliyordu (30). İzmir'de Gümrük karşısında Üzüm Kurumu işletme hanında Tariş markalı incir ve üzümler toptan ve perakende olarak satılıyordu (31). Buradaki Üzüm Kurumu işletme servisi Ağustos 1937'de açıldı. Kurulan modern tesislerde 24 saatte 800 çuval ürün işlenebiliyordu (32). Kurum, İzmir Enternasyonal Fuarı'nda da bir pavyon açmıştı (33).

b. İhracat

Üzüm Kurumu, bir diğer işlevi de ihracatı örgütlemek ve yeni dış pazarlar bulmaktı. Kurum, 1935 yılına hazırlıksız girmesine rağmen, bu yılı karla kapattı. Şirketin katkılarıyla ihracat gelirinin 3 milyon lira arttığı tahmin ediliyordu (34). Almanya ve Finlandiya'da yeni müşteriler bulunduğu gibi (35) İ. H. Veral, Sovyet pazarının da Türk üzümlerine açılmasını sağladı. 1936 yılının ilk aylarında Sovyetler Birliği'ne 25-30.000 kutuluk üzüm bir Rus vapuruyla İzmir limanından gönderildi (36).

İ. H. Veral, 1936 yılı yazında Avrupa'ya gitti. Burada yaptığı görüşmelerde, şirkete bağlı güçlü ajanlar (temsilciler) ve yeni pazarlar bulunmasında önemli başarılar sağladı. Böylece Kurum, iç piyasada olduğu gibi dış piyasada da düzenleyici bir rol oynayacak, fiyatların düşmesini önleyecekti (37).

1937 yılında Londra, Liverpool, Hamburg ve Viyana'da satış merkezleri oluşturulmuştu (38).

Tariş Üzüm Kurumu, kuru üzümün yanısıra yaş üzüm de ihraç ediyordu. Yaş üzüm ihracına daha sonra kavun da eklendi. Taze üzüm ihracında soğuk hava tertibatlı (frigorifik) vapur ve vagonlar kullanılıyordu. Mısır, Londra ve Hamburg'a vapurlarla yaş üzüm ve kavun ihraç ediliyordu (39).

Üzüm Kurumu, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin kurulmasından sonra, Birliğin ihracat işlerini de üstlendi (40).

c. Diğer Çalışmalar

1935 yılı sonlarında Tariş, üzüm ve incir ürünlerinin ihracında kullanılmak üzere gerekli olan kutuluk kereste ithali için Maliye Bakanlığı'ndan izin aldı (41). Kutuluk kereste ithali ve satışının Kuruma verilmesinin nedeni geçmiş yıllarda karşılaşılan kutu buhranıydı. Kurum bunu önleyecekti. Kutuluk keresteler Romanya ve Yugoslavya'dan ithal ediliyordu. İ. H. Veral'ın belirttiğine göre, 1935 yılında kutunun tanesi 13-13.5 kuruştı. Buhran döneminde bu 16 kuruşa kadar çıkıyordu. Kurum ise, kutuyu 11 kuruştan satacakti. Bu da geçen yıla göre % 18-20 (2.5 kuruş) oranında daha ucuz demektir (42). Ancak, kutuluk kereste ithalinin yalnızca Tariş'e verilmesi eleştirelere de uğruyordu. Örneğin, Yeni Asır Gazetesi yazarlarından Hakkı Ocakoğlu, bu durumun kanunlara ve ticaret serbestisine aykırı olduğunu belirterek; daha önce kutuluk kereste ithal eden Zingal şirketinin bu işi bazı sorunlara rağmen başarı ile yaptığını yazıyordu (43).

Üzümü taze olarak ihraç edip değerlendiren Tariş, şarap, üzüm suyu, sirke ve üzüm balı üreterek de elindeki üzümleri çok yönlü olarak kullanıyordu. Özellikle şarap üretimi bağcılığın korunması için gerekli görülüyor; kamuoyunda da destek görüyordu. Bu ürünlerin iç piyasadaki tüketiminin yanısıra ihracı da sağlanmaya çalışılıyordu (44).

Üzüm Kurumu, 1937 yılında 400.000 litreye yakın şarap üretti. Şarap üretiminin yapıldığı yer eski Bomonti bira fabrikasıydı. Kurum, bu fabrikayı daha sonra Birliğe devretti (45).

Şarapçılık konusunda devlet desteği isteniyordu. Çünkü, bu yıllarda alkol alım satımı İnhisarlar İdaresi'nin elindeydi. İdare, dışarıdan 20 kuruşa getirilmesi mümkün olan alkolü şeker fabrikalarından 45 kuruşa almakta ve 90 kuruşa satmaktaydı. Bu da şarap üretiminin maliyetini yükseltiyordu. Pahalya mal olan şarabı ihraç etmek de mümkün olmuyordu. Bundan dolayı, kutuluk kereste,

çuvallar, tütün denklelerinde kullanılan çullar ve variller geçici kabul edilip nasıl ithal ediliyorsa, şarap ihracında kullanılacak olan alkol de ithal edilmeliydi (46).

İktisat Vekaleti uzmanlarından Dr. F. Baade, 1936 yılında, potasaya batırılmadan Tompson usulüyle natürel çekirdeksiz üzüm kurutmak için denemeler yapıyordu. Tariş de satın aldığı 80-100 dönüm bağda aynı denemeyi sürdürüyordu. Bu şekilde ihraç edilecek üzümlerin büyük ilgi göreceğini düşünen Tariş, bu tarzda nasıl üzüm kurutulacağını anlatan beyannameleri bağcılara dağıtıyordu (47).

Tariş'in bir başka etkinliği ise, üzümlerin standardizasyonuydu. Tariş tipi adı altında bir seri oluşturulmuştu (48). 10-14 Mart 1937 tarihleri arasında toplanan Birinci Ulusal Üzüm Kongresi'nde ele alınan konulardan biri de buydu (49).

V. Üzüm Kurumu'nun Tasfiyesi

19 Eylül 1935'de kurulan Üzüm Kurumu, 28.2.1936 tarihinde limited şirket; 19.5.1938 tarihinde de anonim şirket haline getirildi (50). Kurum direktörü İsmail Hakkı Veral, bir şirket yöneticisi olduğu gibi aynı zamanda milletvekiliydi. Siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda hareket ediyordu. Amaç, şirketin kar etmesi değildi; yarı devlet kuruluşu olan Tariş spekülatoörlere karşı üreticiyi koruyordu (51).

1937 yılı başında Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kurulması hükümetçe onaylanınca, İzmir'de kurulacak olan Satış Kooperatifleri Birliği'nin kurulmasıyla Tariş Direktörü İsmail Hakkı Veral görevlendirildi. Bu konuda Veral'a İktisat Vekaleti İç Ticaret Umum Müdür Muavini Selahattin Cuhruk ve İktisat Vekaleti Tarifeler Müdürü Muhip Özyiđit yardım edeceklerdi. Bu üç kişi üzüm ve incir bölgelerinde iki ay boyunca incelemelerde bulunacak ve bir rapor hazırlayarak İktisat Vekaleti'ne sunacaklardı (52).

Veral, Üzüm Kurumu'nun yanısıra İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin de müdürlüğüne getirildi (7.8.1937). Bu dönemde Üzüm Kurumu'nun Birlik ile birleşmesi, ya da birinin diğerinin yerini alması şeklinde tartışmaların yapıldığı görölmektedir (53). Ancak, bu kuruluşlardan birinin diğerinin yerini alması uzun bir süre gerçekleşmedi. Kurum ve Birlik ortak birçok çalışmalar yaptı. Kurum, Birliğin ihracat işlerini üstlendi. İzmir Fuarı'nda ortak pavyon açtılar. Kurumun İstanbul meyva halinde açtığı yazıhane de Birliğin daimi kontrolündeydi (54). Faaliyet alanını gittikçe arttıran şirketin 1937 yılında muhasebe, muhaberat, neşriyat, muamelat, ihracat, ambalaj, işletme ve depoları servisi vardı. Her serviste bir şef ve gerektiği kadar da memura sahipti (55).

1938 yılında "Türkiye İş ve Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Limited Şirketi", anonim şirkete dönüştürülerek "Türkiye İş ve Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Anonim Şirketi" adını aldı. Şirketin iki büyük ortağı olan Türkiye İş ve Ziraat Bankalarının yanısıra üç küçük ortağı daha vardı (56). Şirketin idare meclisi üyeleri Muammer Eriş, Kemal Zaim Sunel, Nusret Mitat Meray, İsmail Hakkı Veral ve Esat Kerimol'du (57).

İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ni korumak ve gelişmesini sağlamak amacıyla, Birliğin ve Üzüm Kurumu A.Ş.'nin yönetimini tek elde bulunduran hükümet (10.2.1939 tarihine kadar her iki kuruluşun müdürü İ. H. Veral'dı), Kurum aracılığı ile Birliğe geniş olanaklar sağladıktan sonra, her iki kuruluşun idarelerini birbirinden ayırdı. 10 Şubat 1939 tarihinde Kurum ve Birlik faaliyetlerini ve idarelerini ayırırken Tariş adı da Birliğe kaldı (58). Veral, bu tarihte Birliğin müdürlüğünü bıraktı. Sadece Üzüm Kurumu müdürlüğünü üstlendi. Üzüm Kurumu yönetim kurulu da 30.6.1939 tarihinde toplanarak tasfiye kararı aldı (59).

Böylece Üzüm Kurumu, örgütsüz durumda bulunan üreticinin korunmasını Birlikler kurulana kadar başarıyla sürdürdü. Birliğin güçlenmesine kadar ortak çalışmalar yürüttü. Bu geçiş sürecinde tarihsel işlevini tamamlayan Üzüm Kurumu, bugünkü Tariş'in isim babası olarak ve Birliğe sağladığı katkılarla önemli bir misyon üstlenmiş oldu.

DİPNOTLAR

- * Bu makale, 16 Kasım 1993 tarihinde Tariş ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın işbirliği ile İzmir'de düzenlenen **Türkiye'de Kooperatifçilik ve 80. Yılında Tariş Sempozyumu** nda bildiri olarak sunulmuştur.
- (1) H. Rıza Soyak, **Atatürk'ten Anılar**, c. II, Yapı Kredi Bankası yay., İstanbul, 1973, s. 405. Bu yıllarda karşılaşılan ekonomik sıkıntı için ayrıca bkz. Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yay., Ankara, 1981.
 - (2) Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt yay., Ankara, 1982; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt yay., Ankara, 1986.
 - (3) İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ yay., Ankara, 1983, s. 216.
 - (4) **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, 1931, s. 31.
 - (5) **CHF Nizamnamesi ve Programı**, s. 32.
 - (6) Örneğin bu konuda Mahmut Esat Bozkurt'un görüşleri için bkz. Türkan Çetin-Hakkı Uyar, "Dünya Ekonomik Bunalımı ve Tariş'e Doğru", **Tariş Tarihi**, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Tariş Tarihi Projesi, İzmir, 1993, (ss. 118-134), s. 124.

- (7) Türkiye'de 1933 yılında bağ alanları 345.983 hektar olarak tahmin edilmiştir. Bunun 32.784 hektan çekirdeksiz kuru üzüm bölgesi olan İzmir ve Manisa illerindedir. Bkz. Fritz Baade, **Kuru Üzüm Ekonomimizin İnkişaf İmkanları**, TC İktisat Vekaleti Neşriyatı, Ankara, 1937, s. 91.
- (8) Baade, **age.**, s. 118. Alaşehir Üzüm Kooperatifi, 1933 yılında İttihada katıldı. Bkz. Çetin-Uyar, **agm.**, s. 123
- (9) Ali Süreyya, "Üzüm İhracatının Teşkilatlandırılması", **Karınca**, Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası, sayı 1, Haziran 1934, ss. 13-16.
- (10) İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ yay., Ankara, 1982, s. 122; Ali Süreyya, "Üzüm Fiyatları", **Karınca**, Türk Kooperatifçilik Cemiyetinin Aylık Mecmuası, sayı 4, Eylül 1934, (ss. 17-20), s. 17.
- (11) Ali Süreyya, **agm.**, s. 17, 20.
- (12) Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin-Uyar, **agm.**, ss. 128-130.
- (13) Tekeli-İlkin, **age.**, s. 13.
- **Alabes:** Borsada fiyatlar düşecek umudu ile hava oyunu oynamak.
 - **Alivre satış:** Satıcının satılan malı belli bir vadede teslimi yükümlülüğünü öngören ve bu husustaki güvene dayanılarak yapılan satım. TC yasalarında bu konuyu düzenleyen hükümler olmadığından tamamen örf ve adet kurallarına dayanır.
- (14) Tekeli-İlkin, **age.**, ss. 122-123; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: "Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi"", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, (21-23 Kasım 1985, İzmir)**, İzmir, 1986, (ss. 190-211), s. 201.
- (15) Tekeli-İlkin, **agm.**, s. 201.
- (16) **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. 5, Devre: V, İçtima: F, Ankara, 1935.
- (17) A. Abidin Öktay, "Ekonomi Alışveriş Ekim Sanayi Borsa: İzmir Piyasası", **Tan**, 19.5.1935, s. 8.
- (18) "Okuyucuların Şikayetleri: Üzüm Derdi, Manisada Durum Nasıl?", **Yeni Asır**, 3.9.1935, s. 5.
- (19) Tekeli-İlkin, **agm.**, s. 203.
- (20) **Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü İştirakler Müdürlüğü'nden 1.11.1993 tarihinde alınan bildiren;** Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, İstanbul, 1939, s. 271.
- (21) Adnan Bilget, "Kooperatif Davasının Değerli Bir İşçisi B. İsmail Hakkı Veral", **Yeni Asır**, 6.9.1938, s. 7.
- (22) Bilget, **agm.**, s. 7.
- (23) Hakkı Ocakoğlu, "Kooperatif Birlikleri Devlet Himayesine Muhtaçtırlar", **Yeni Asır**, 12.2.1939, s. 1.
- (24) "Egenin Ekonomik Durumunu Gösterir Rapor 16-30 Eylül 1935", **İzmir Tecim ve Endüstri Odası Bülteni**, yıl 10, sayı 3, Birinciteşrin 1935, s. 19.(25). "Çıkat Ürünlerimizin Ekonomik Durumu 1-30/9/935 Aylık Rapor", **İzmir Tecim ve Endüstri Odası Bülteni**, yıl 10, sayı 4, s. 1.
- (26) **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937**, İzmir, 1937, s. 508.

- (27) Tekeli-İlkin, **agm.**, s. 203. Tekeli-İlkin'e göre, Kurum, kuruluşunu takip eden 10 gün içinde 42.000 çuval mal almıştır. Tekeli-İlkin, kaynak olarak **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937**'yi gösteriyor. Gerçekten burada verilen rakam da 42.000 çuvaldır. Bkz. **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937**, İzmir, 1937, s. 508. Ancak verilen bu rakam yanlıştır. Kurumun İzmir Borsası'nda bir haftada aldığı üzüm 6350 çuvaldır. Manisa Borsası'ndan 10 gün içinde 30.000 çuvaldan fazla üzüm alması pek mümkün görünmemektedir. İzmir Borsası'nda Kurum, 23 Eylül-31 Ekim 1935 tarihleri arasında ancak 21.236 çuval (3016 ton) üzüm alabilmiştir. Bkz. "Çıkar Ürünlerimizin Ekonomik Durumu 1-31/10/1935 Aylık Rapor", **İzmir Tecim ve Endüstri Odası Bülteni**, yıl 10, sayı 6, s. 1; 1935 yılı sonuna kadar Kurumun İzmir Borsası'ndan aldığı üzüm miktarı yaklaşık 24.000 çuvala ulaştı. Bkz. "Egenin 1935 Ekonomik Durumu", **İzmir Tecim ve Endüstri Odası Bülteni**, yıl 11, sayı 1, s. 15.
- (28) "Üzüm Kurumu İşe Başlayınca Fiatlerdeki İstikrarsızlık Ortadan Kalkmıştır", **Yeni Asır**, 24.10.1935, s. 2.
- (29) Türkan Çetin-Hakkı Uyar, "Tariş Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği", **Tariş Tarihi**, İzmir, 1993, (ss. 176-209), s. 178; "Türkiye İş ve Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Ltd. Şirketinden", **Yeni Asır**, 16.8.1936, s. 3; "Üzüm Piyasası", **Yeni Asır**, 16.8.1936, s. 2.
- (30) "Üzüm, İç Piyasalarda İstihlak Arttırılacak", **Yeni Asır**, 18.5.1937, s. 2.
- (31) Örneğin bkz. "İncir ve Üzüm", **Yeni Asır**, 27.11.1937, s. 7.
- (32) "Üzüm ve İncir Piyasaları Bugün Açılıyor. Üzüm Kurumu Servisi Faaliyete Geçiyor", **Yeni Asır**, 19.8.1937, s. 2.
- (33) Çetin-Uyar, **agm.**, s. 179.
- (34) Baade, **age.**, ss. 124-125.
- (35) "Üzüm Kurumu Müdürü Ankaraya Gidiyor", **Yeni Asır**, 3.11.1935, s. 2.
- (36) Çetin-Uyar, **agm.**, s. 178; "Çok Mühim Bir Hadise Üzüm Kurumu Üzümlemimize Rus Pazarlarını da Açtırmağa Muvaffak Oldu", **Yeni Asır**, 24.12.1935, s. 6.
- (37) Üzüm Müstahsillerine Müjdelere, Üzüm Kurumu İç ve Dış Piyasalarda Nazım Bir Rol Oynayacak Fiyatların Kırılmasına Mani Olacak", **Yeni Asır**, 12.6.1936, s. 1.
- (38) "Üzüm Kurumu Yarın Avrupaya Yaş Üzüm İhracına Başlıyor", **Son Posta**, 17.7.1937, s. 9.
- (39) Adnan Bilget, Yaş Üzüm Davası", **Yeni Asır**, 27.11.1937, s. 7; "Tarişin Bu Seneki Faaliyeti, Yaş Üzüm İhracatına Büyük Ehemmiyet Verilecektir", **Yeni Asır**, 7.7.1938, s. 1, 2.
- (40) Çetin-Uyar, **agm.**, s. 179.
- (41) "Üzüm Kurumuna Verilen Kereste Müsaadesi", **Yeni Asır**, 28.11.1935, s. 2.
- (42) **Yeni Asır**, 12.6.1936, s. 1, 2; "Üzüm Kurumu Teşkilatı", **Yeni Asır**, 7.2.1936, s. 2.
- (43) Hakkı Ocakoğlu, "Kutu İşleri Hak ve Kanun Mefhumlarına Aykırı Düşen Durum", **Yeni Asır**, 26.2.1936, s. 1, 2.
- (44) Adnan Bilget, "Fuarda Tariş Pavyonu", **Yeni Asır**, 6.9.1938, s. 5; "Üzüm Suyu İhracına Başlanmıştır", **Yeni Asır**, 21.6.1939, s. 2.
- (45) Çetin-Uyar, **agm.**, s. 188.
- (46) Hakkı Ocakoğlu, "İhracat İşlerinde Çok Hassas Olmağa İhtiyaç Vardır", **Yeni Asır**, 16.6.1939, s. 1, 2.
- (47) "Çekirdeksiz Üzümleri Kurutma Usulünün İzahı", **Yeni Asır**, 28.8.1936, s. 2.

- (48) Şevket Bilgin, "Dış Pazarlarda Rakibimizle Nasıl Mücadele Edebiliriz?", **Yeni Asır**, 20.8.1936, s. 1. Bu tipler şunlardı: A1, A2, A3, A4, B1, B2, B3, B4, Sakarya Good ve Karaböce idi.
- (49) **Birinci Ulusal Üzüm Kongresi**, Ankara, 10/3/1937-14/3/1937, TC İktisat Vekaleti Neşriyatı, Ankara, 1937. Kongreye katılanlar arasında Tarış Üzüm Kurumu da vardı.
- (50) Türkiye İş Bankası İştirakler Müdürlüğü'nden 1.11.1993 tarihinde alınan bilgiden.
- (51) Şevket Bilgin, "Kredi Kooperatiflerinin Tarışla Münasabetleri 2", **Yeni Asır**, 18.8.1936, s. 1, 2; Şevket Bilgin, "Sistemli Bir Mücadele Karşısındayız 3", **Yeni Asır**, 19.8.1936, s. 1, 2.
- (52) "Yeni Satış Kooperatifleri, İncir ve Üzüm Kooperatifleri Faaliyete Geçiyor", **Yeni Asır**, 6.4.1937, s. 1, 2; "Yeni Satış Kooperatifleri Bugünden İtibaren Resmen İşe Başlıyorlar", **Yeni Asır**, 8.5.1937, s. 2; Çetin-Uyar, "Dünya Ekonomik..." s. 133.
- (53) Çetin-Uyar, **agm.** s. 133.
- (54) **Yeni Asır**, 7.7.1938, s. 1, 2.
- (55) **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu**, 1937, s. 510.
- (56) Şirketin 1.000.000 liralık sermayesinin 498.000 TL.si İş Bankası'nca, 498.000 TL.si Ziraat Bankası'nca, 2.000 TL.si Yerli Ürünler Türk Ltd. Şirketi'nce, 1.000 TL.si Türk Tecim Anonim Sosyetes'i'nce, 1.000 TL.si İş Ltd. Şirketi'nce ödenmişti. Bkz. **Türkiye İş ve TC Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Anonim Şirketi Esas Mukavelesi**, İzmir, 1938, s. 2.
- (57) **Türkiye İş ve TC Ziraat Bankaları Üzüm Kurumu Anonim Şirketi Esas Mukavelesi**, s. 7.
- (58) **İncir Üzüm Yönetim Kurulu Karar Defteri**, 11.2.1939. Kurum ve Birliğin faaliyetlerini ayırma tarihi ve dolayısıyla Kurum'un tasfiye sürecinin başlaması, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve "Milli Şef" seçildiği, Celal Bayar'ın başbakanlıktan "istifa ettiği" ve Refik Saydam'ın başbakan olduğu döneme rastlamaktadır.
- (59) Türkiye İş Bankası İştirakler Müdürlüğü'nden 1.11.1993 tarihinde alınan bilgiden.